

УДК 373-056.2/3:37.013/092

Лариса Ткаченко, Олена Хмельницька

УПРОВАДЖЕННЯ ПЕДАГОГІЧНИХ ІДЕЙ В. О. СУХОМЛИНСЬКОГО У РОБОТУ З ДІТЬМИ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ

У статті охарактеризовано поняття та мету інклюзивної освіти, особливості створення інклюзивного освітнього середовища, забезпечення ефективності та якості навчання, застосування форм, методів та технологій, які враховують індивідуальні можливості осіб з особливими потребами.

Досліджено педагогічну спадщину В.О. Сухомлинського - всесвітньо відомого українського педагога-новатора, яскравого представника гуманістичної педагогіки, його ідеї стосовно навчання дітей з труднощами у засвоєнні навчального матеріалу на рівні з однолітками. Розкрито основні завдання, які ставив перед собою вчений у роботі з дітьми з особливими освітніми потребами, зокрема збагачення інтелектуального та емоційного життя дітей, опора на їх потенційні можливості, формування пізнавальних інтересів та використання творчої ручної праці як важливого засобу розвитку.

У статті охарактеризовано важливі корекційні принципи, яких дотримувався В.О. Сухомлинський у роботі з дітьми з особливими освітніми потребами, серед них: принцип всебічного вивчення дітей; принцип особистісно-орієнтованого індивідуального підходу; принцип диференціації; принцип гуманного підходу. Доведено головну демократичну ідею В.О. Сухомлинського, що всі діти є цінними й активними членами суспільства.

Ключові слова: інклюзія, інклюзивні технології, корекційні принципи, педагогічні ідеї В.О. Сухомлинського, діти з особливими освітніми потребами, гуманізм, індивідуалізм, дитиноцентризм.

The article describes the concepts and goals of inclusive education, the peculiarities of creating an inclusive educational environment, ensuring the effectiveness and quality of education, the use of forms, methods and technologies that take into account the individual capacities of children with special needs.

The pedagogical heritage of V.A. Sukhomlinsky world-famous Ukrainian teacher-innovator, a vivid representative of humanistic pedagogy, his ideas for teaching children with difficulties in mastering the educational material at the level with peers. In the heritage of V.A. Sukhomlinsky singled out the ideas of child-centeredness and the individualization of instruction as ensuring the consideration of the special needs of each child. The main tasks the scientist set himself in working with children with special educational needs, in particular enriching the intellectual and emotional life of children, relying on their potential opportunities, the formation of cognitive interests and the use of creative manual labor as an important means of development are revealed.

The article describes the important correctional principles that VA Sukhomlinsky in his work with children with special educational needs, among them: the principle of comprehensive study of children; the principle of personal-oriented individual approach; the principle of differentiation; principle of humane approach. It is proved, the main democratic idea of VA. Sukhomlinsky, that all children are valuable and active members of society.

Keywords: inclusion, inclusive technologies, correctional principles, pedagogical idea of VA. Sukhomlinsky, children with special educational needs, humanism, individualism, childcentrism.

Постановка проблеми. У процесі демократизації українського суспільства неабиякого поширення набувають ідеї гуманізації освіти й пріоритетів особистості. На зміну державоцентристській освітній системі, в

Pedagogy

якій головною метою визначалася як формування особистості за певними еталономі і підпорядкування власних інтересів державним, а основною ознакою була жорстка регламентація навчального процесу, приходиться так звана дітоцентристська система освіти, в якій домінує орієнтація на інтереси дитини, на задоволення її потреб.

Інтегрування дітей з порушеннями психофізичного розвитку в загальноосвітній простір України як один з напрямів гуманізації всієї системи освіти відповідає пріоритетам державної політики, що окреслені в Національній доктрині розвитку освіти в Україні у XXI столітті й полягають в: особистісній орієнтації освіти; створенні рівних можливостей для дітей та молоді у здобутті якісної освіти; забезпеченні варіативності здобуття базової або повної загальної середньої освіти відповідно до здібностей та індивідуальних можливостей. Такі пріоритети державної соціальної політики в Україні безпосередньо підкреслюються в організації, функціонуванні й розвитку інклюзивної освіти.

Інклюзію в освіті можна розглядати як один із багатьох аспектів інклюзії в суспільстві загалом. Бути інклюзивним – означає шукати шляхи для всіх дітей бути разом під час навчання (включно з дітьми з інвалідністю). Інклюзія означає розкриття кожного учня за допомогою освітньої програми, яка достатньо складна, але відповідає його здібностям. Інклюзія враховує потреби, а також спеціальні умови за підтримки, необхідної учню й педагогам для досягнення успіху.

Успішне запровадження інклюзивного навчання дітей з особливими потребами, потребує вирішення завдань на державному рівні, а саме: формування нової філософії державної політики щодо дітей з особливими освітніми потребами, удосконалення нормативно-правової бази у відповідності до міжнародних договорів у сфері прав людини, реалізації та поширення моделі інклюзивного навчання дітей у дошкільних та загальноосвітніх навчальних закладах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Протягом останнього десятиліття вітчизняні науковці, зокрема, С. Богданов, Г. Гаврюшенко, Л. Виготський, В. Власова, А. Колупаєва, О. Кукушкіна, Н. Найда, Н. Софій, І. Ярмошук та ін., присвячують свої праці дослідженням проблеми залучення осіб з особливими потребами до навчання в освітніх закладах, їх реабілітації та соціалізації до суспільних норм. Особливе місце ця проблема займає у працях В. О. Сухомлинського.

Метою написання статті є дослідження та узагальнення педагогічних ідей В.О. Сухомлинського щодо інклюзивного навчання дітей з особливими освітніми потребами, використання принципу індивідуального підходу та гуманізму, створення комфортних умов для навчання і виховання, формування толерантного ставлення батьків, учителів та учнів до дітей з обмеженими можливостями тощо.

Вклад основного матеріалу. Інклюзивна освіта як сучасна інноваційна тенденція сьогодні широко обговорюється у наукових колах

теоретиками та практиками: медиками, психологами, логопедами, дефектологами, реабілітологами, корекційними педагогами та іншими фахівцями спеціальної педагогіки, батьками та громадськістю. Це пов'язано з тим, що останнім часом спостерігається збільшення кількості дітей з різними порушеннями розвитку, а також зі зміною ціннісних орієнтацій в освіті, зміною освітньої парадигми на гуманістичну («освіта для всіх», «школа для всіх») [Колупаєва, 2007: с. 59].

До основних здобутків інклюзивного освітнього середовища варто віднести: активне залучення осіб з особливими потребами у соціум, їх адаптацію, соціалізацію, навчання, виховання та розвиток на благо суспільства. Важливим аспектом інклюзивної освіти є забезпечення ефективності та якості навчання, застосування форм, методів та технологій, які враховують індивідуальні особливості осіб з особливими потребами.

Головною метою інклюзивного навчання і виховання є створення умов для особистісного розвитку, творчої самореалізації та утвердження людської гідності дітей з особливими потребами. Слід зазначити, що основоположні засади інклюзивного навчання викладено в Саламанській декларації, в рамках дій щодо освіти осіб з особливими потребами. У цьому міжнародному документі наголошується, що «основним принципом інклюзивного навчання є те, що всі діти мають навчатися разом у всіх випадках, коли це можливо, незважаючи на жодні труднощі чи відмінності між ними» [Саламанская декларация, 2000: с. 9].

Питання як навчати дітей, які зі значними труднощами оволодівають знаннями й уміннями, як виховати їх лагідними, добрими, чесними, щирими, прищепити їм риси людинолюбства, завжди хвилювали й хвилюють педагогів. Одним з яскравих представників гуманістичної педагогіки, які радили безпосередньо впливати на кожну дитину, проникати в її духовний світ, як навчати дітей з труднощами у навчанні в одному класі зі здоровими однолітками, був В.О. Сухомлинський – всесвітньо відомий український педагог-новатор.

Педагог радив відноситися до таких дітей душевно, толерантно, шукаючи підходи до кожного школяра з метою забезпечення засвоєння ним навчального матеріалу нарівні з усіма учнями. Великий гуманіст, Василь Олександрович вбачав толерантність відносин між педагогом і учнем тоді, коли діти, які зі значними труднощами засвоюють знання й оволодівають уміннями, не полишені самі на себе, а «отримують щастя дитинства» в тій мірі, що й їхні однолітки з типовим розвитком. На думку педагога-гуманіста, загальна моральна атмосфера школи, дух поваги до людини залежать від того, як навчають важких учнів. В.О. Сухомлинський засуджував будь-які відступи від цього положення, пропагуючи дитиноцентризм, людинолюбство, а любов до дітей розглядав як особливе почуття, що неодмінно повинно бути притаманне кожному педагогу.

Великий дитинолюб, В.О. Сухомлинський з відкритою душею підходив до кожного учня, усього себе, усе своє життя присвятивши учням.

У його доброму серці знаходилося місце для кожного школяра. Недарма одну із своїх праць він так і назвав: «Серце віддаю дітям».

Протягом багаторічної педагогічної діяльності Василь Олександрович не направив жодного учня до спеціального закладу. Він багато років наперед передбачив, що настане час, коли діти з особливостями в розвитку навчатимуться в класі разом зі своїми здоровими однолітками. Виступаючи на захист ідеї індивідуалізації у виховному процесі, власним практичним досвідом довів, що немає двох однакових дітей за мисленням, способами сприймання навколишнього світу. Кожну дитину розглядав як особливий неповторний світ і наголошував, що сформувати її особистість можливо лише за умови розуміння цього світу, усіх його таємниць [*Обережно: дитина...*, 2008: с. 259].

Аналіз праць В.О. Сухомлинського свідчить про те, що майже в усіх своїх роботах учений звертав особливу увагу на необхідність використання принципу індивідуального підходу в роботі з дітьми з особливими потребами. «Конкретна наша робота, – зазначав дослідник, – полягає у необхідності знайти кожній дитині посильну розумову працю, доступні для неї шляхи подолання труднощів, захопити її цікавою роботою, завдяки якій вона могла б розвиватись інтелектуально».

«Духовне життя школи повинно бути настільки багатограним, щоб кожен знайшов поле для розкриття, ствердження своїх сил і творчих здібностей. Зміст духовного життя полягає в тому, що в кожному вихованці пробуджується його індивідуальна неповторність. Тільки там, де маленька людина переживає відчуття гордості від того, що вона у чомусь досягла видатних успіхів, виявила себе, – в індивідуальному духовному житті ми бачимо те, що потрібно називати енергією думки. Радість розумової праці – ось що стає доступним людині, якщо її духовне життя перейнято почуттям оптимістичної впевненості у своїх силах, почуттям власної гідності», – писав В.О. Сухомлинський [*Сухомлинський*, с. 240].

Важливого значення В. О. Сухомлинський надавав створенню комфортних умов для навчання і виховання дитини, формуванню толерантного ставлення батьків, учителів та учнів до дітей з обмеженими можливостями, що є співзвучним із завданнями інклюзивної школи. Не вживаючи терміна «особистісна орієнтація» та «інклюзія», у своїх працях «Як виховати справжню людину», «Проблеми виховання всебічно розвиненої особистості», «Сто порад учителеві», «Батьківська педагогіка» та інших вчений відобразив основні принципи інклюзивної освіти.

В.О. Сухомлинський визначив завдання роботи з даною категорією дітей: збагачення інтелектуального й емоційного життя учнів; використання у роботі з важкими дітьми виразного, гострого, емоційно багатого слова; опора на потенційні можливості дітей, їхній розвиток; формування в даній категорії дітей пізнавальних інтересів та опора на них; використання творчої ручної праці як важливого засобу розвитку. Водночас педагог виділив важливі корекційні принципи, яких потрібно дотримуватися у

роботі з важкими дітьми: принцип всебічного вивчення дітей (медико-психолого-педагогічне вивчення дітей з перших днів навчання); принцип особистісно-орієнтованого індивідуального підходу; принцип диференціації (диференціація учнів за здоров'ям, здібностями, нахилами); принцип гуманного підходу. Він одним з перших виступив на захист ідеї індивідуалізації у навчальному процесі, переконливо доводячи, що немає і не може бути двох однакових дітей за способами сприймання оточуючого світу, особливостями мислення. За В.О. Сухомлинським кожна дитина – це особливий неповторний світ і сформувавши її як особистість можливо лише за умови глибокого розуміння цього світу.

Концепція інклюзивної освіти відображає одну з головних демократичних ідей – всі діти є цінними й активними членами суспільства. Навчання в інклюзивних освітніх закладах корисне як для дітей з особливими освітніми потребами, так і для інших дітей, членів родин та суспільства в цілому. Взаємодія з іншими дітьми сприяє когнітивному, фізичному, мовному, соціальному та емоційному розвитку дітей з особливими освітніми потребами. При цьому діти з типовим рівнем розвитку демонструють відповідні моделі поведінки дітям з особливими освітніми потребами і мотивують їх до розвитку та цілеспрямованого використання нових знань і вмій. Взаємодія між учнями з особливими освітніми потребами та іншими дітьми в інклюзивних класах сприяє налагодженню між ними дружніх стосунків. Завдяки такій взаємодії діти вчаться природно сприймати і толерантно ставитися до людських відмінностей, вони стають більш чуйними, готовими до взаємодопомоги.

Але така взаємодія досягається не відразу. Необхідний певний адаптаційний період для звикання дітей один до одного. Як сприйме клас дитину особливу, в якій треба відкрити цікавого товариша, з яким можна займатися багатьма справами, аби тільки хоч якось допомогти, залежить від педагогів, психологів. Тому постає завдання провести підготовчу консультативно-роз'яснювальну роботу серед педагогічної, батьківської та учнівської громадськості щодо створення інклюзивного учнівського середовища в закладах освіти, позитивного клімату серед учнів, питання значущості впровадження інклюзивної та інтегрованої освіти.

Говорячи про дітей, не треба забувати про вчителя, який працює в інклюзивному класі. Неоднорідність контингенту у класі створює певні проблеми, зокрема, учні, які добре навчаються, позбавляються можливості просуватися у навчанні швидше; з іншого боку діти, які мають труднощі у навчанні, перебувають у не вигідних та несправедливих умовах конкуренції, вони не отримують необхідної уваги. Гонитва за виконанням шкільної програми не залишає місця для персональної роботи з учнями. Проте саме такого підходу і вимагають діти з особливими потребами. Перед вчителями постає складна моральна проблема: кому недодати уваги, часу. Не останню роль грає і відсутність навчально-методичного забезпечення. Нестача відповідних спеціалістів для роботи з дітьми даного контингенту позбавляє

Pedagogy

учителя можливості вчасно отримати професійну консультацію чи пораду. «Знедолена природою дитина не повинна знати, що вона малоздібна, що в неї слабкий розум, слабкі сили. Виховання такої дитини повинно бути у сто разів ніжнішим, чуйнішим, дбайливішим», – стверджував В. Сухомлинський.

Діти з порушенням розвитку потребують не лише співчуття, а й допомоги, щоб стати повноправними членами суспільства, мати змогу повністю соціалізуватися в наше сьогодення.

Сучасний учитель повинен вміло скеровувати здібності учнів у потрібне русло; поважати дітей і бути розумно вимогливим до них; розвивати самостійність (й особливо дітей з вадами психофізичного розвитку) в усіх видах діяльності; бути завжди уважним до психічного стану учня; довіряти і систематично перевіряти навчальну та іншу роботу; поєднувати в собі діловий та емоційний характери відносин тощо.

Виховання дитини з особливостями психофізичного розвитку в загальноосвітньому закладі вимагає об'єднання зусиль батьків, педагогів, медичних працівників, психолога, учителя-логопеда, тобто створення такої працюючої команди, яка би забезпечила дитині адекватні її стану умови для розвитку. На жаль, не всі батьки розуміють важливість такої спільної роботи, а також своєї ролі у вихованні особливої дитини. Тому головним завданням спеціалістів закладу освіти під час взаємодії з батьками «особливої» дитини є не тільки надання рекомендацій щодо виховання, корекції, лікування дитини, а й створення таких умов, які би максимально стимулювали родину до вирішення проблем.

Висновки. Спадщина Василя Олександровича Сухомлинського надзвичайно багата і змістовно насичена, проте в центрі кожного із його досліджень знаходиться дитина як особистість із її духовним світом. В. Сухомлинський наголошував, що виховання дітей, а зокрема з особливими освітніми потребами, необхідна і важлива справа. Навчання і виховання таких дітей – одна з найскладніших проблем суспільства, за байдуже ставлення до якої доводиться розплачуватися дорогою ціною.

Педагог вважав, що діти з порушенням розвитку потребують не лише співчуття, а й допомоги, щоб стати повноправними членами суспільства, мати змогу повністю соціалізуватися, знайти своє місце у світі. Педагогічні ідеї В. Сухомлинського наповнені гуманізмом, індивідуалізмом у навчанні і вихованні дітей, особливою повагою і любов'ю до кожної особистості.

Перспективою подальших розвідок є вивчення форм та технологій роботи В. Сухомлинського у класах з дітьми з особливими освітніми потребами, актуалізація їх на сучасному етапі реформування освіти.

ЛІТЕРАТУРА

Коць, 2012 – Коць В. В. Інклюзивна освіта – освіта для дітей з особливими освітніми потребами / В. В. Коць // Інформаційно-методичний вісник «Освітні горизонти». – Луцьк, 2012.

- Колупаєва, 2007* – Колупаєва А. А. Досвід реалізації інклюзивної освіти в країнах Європи / Колупаєва А. А. Педагогічні основи інтегрування школярів з особливостями психофізичного розвитку в загальноосвітні навчальні заклади: Монографія. – К.: Педагогічна думка, 2007. – 458 с.
- Саламанская декларация..., 1994* – Саламанская декларация. Рамки действий по образованию лиц с особыми потребностями, принятые Всемирной конференцией по образованию лиц с особыми потребностями: доступ и качество. Саламанка. Испания, 7-10 июня 1994. – К., 2000. – С. 21.
- «Обережно: дитина», 2008* – «Обережно: дитина!»: В.О. Сухомлинський про важких дітей: тематич. зб./ упорядн. Т.В. Філімонова ; за наук. ред. проф. О.В. Сухомлинської. – Луганськ: Державний заклад «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка», 2008. – 264 с.
- Сухомлинський, 1972* – Сухомлинский В.А. Сердце отдаю детям. – К.: Рад. школа, 1972. – 244 с.
- Сухомлинський, 1977* – Сухомлинський В.О. Сто порад учителям. Вибрані твори: в 5-ти томах. – Том 2. – К.: Радянська школа, 1977. – С. 419–654.
- Сухомлинський, 1977* – Сухомлинський В.О. Як любити дітей. Вибрані твори: в 5-ти томах. – Том 5. – Київ: Радянська школа, 1977. – С. 292–308.

REFERENCES

- Kots, 2012* – Kots V. V. Inkluzivna osvita – osvita dlia ditei z osoblyvymy osvitnimy potrebamy / V. V. Kots // Informatsiino-metodychni visnyk «Osvitni horyzonty». – Lutsk, 2012.
- Kolupaieva, 2007* – Kolupaieva A. A. Dosvid realizatsii inkluzyvnoi osvity v krainakh Yevropy / Kolupaieva A. A. Pedahohichni osnovy intehruvannia shkolariv z osoblyvostiamy psykhofizychnoho rozvytku v zahalnoosvitni navchalni zaklady: Monohrafiia. – K.: Pedahohichna dumka, 2007. – 458 s.
- Salamanskaia deklaratsyia..., 1994* – Salamanskaia deklaratsyia. Ramky deistvyi po obrazovaniyu lyts s osobymy potrebnyami, pryniatye Vsemyrnoi konferentsyei po obrazovaniyu lyts s osobymy potrebnyami: dostup y kachestvo. Salamanka. Yspaniya, 7-10 yunია 1994. – К., 2000. – S. 21.
- «Oberezhno: dytyna», 2008* – «Oberezhno: dytyna!»: V. O. Sukhomlynskyi pro vazhkykh ditei: tematykh. zb./ uporiadn. T.V. Filimonova ; za nauk. red. prof. O. V. Sukhomlynskoii. – Luhansk: Derzhavnyi zaklad «Luhanskyi natsionalnyi universytet imeni Tarasa Shevchenka», 2008. – 264 s.
- Sukhomlynskyi, 1972* – Sukhomlynskyi V. A. Serdtse otdaiu detiam. – K. : Rad. shkola, 1972. – 244 s.
- Sukhomlynskyi, 1977* – Sukhomlynskyi V. O. Sto porad uchytel'ev. Vybrani tvory: v 5-ty tomakh. – Том 2. – К.: Radianska shkola, 1977. – S. 419–654.
- Sukhomlynskyi, 1977* – Sukhomlynskyi V.O. Yak liubyty ditei. Vybrani tvory: v 5-ty tomakh. – Том 5. – Kyiv: Radianska shkola, 1977. – S. 292–308.